

MÉDIÁ, TRETÍ SEKTOR A INTELEKTUÁLI V SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI

účastníci diskusie:

NORBERT BRÁZDA, EGON GÁL, EUGEN GINDL, FRANTIŠEK NOVOSÁD, PETER ZAJAC,
moderátor: SAMUEL ABRAHÁM

ABRAHÁM: *Vážení hostia, dohodli sme sa, že v tejto a v nasledujúcich debatách budeme v časopise *Kritika & Kontext* diskutovať o problémoch a hlavne o rôznych profesijných a záujmových skupinách, ktoré zasahujú do fungovania spoločnosti a do formovania jej budúcnosti. Zhodli sme sa na troch základných skupinách: tretí sektor, politici a intelektuáli. Tematický okruh by sme mali rozšíriť aj o novinárov alebo médiá, pretože aj oni majú na spoločnosť značný vplyv, či už pozitívny alebo negatívny. Keďže médiá dnes ovláda úzka skupina vlastníkov, ktorí výrazne ovplyvňujú profil médií, je táto téma o to naliehavejšia. Pozrime sa najprv na novinárov. Ako vnímate ich úlohu pri vytváraní budúcnosti, keď prihladneme na skutočnosť, že sú ovládaní istými finančnými kruhmi?*

GINDL: Je tu pluralita, je tu relatívne široký diapazón periodík, čo sa týka elektronických médií, máme duálny systém. Slovenské médiá sú relatívne slobodné, rôznorodé, hoci názory v nich prezentované sú neraz silne ovplyvnené predpojatosťou autorov zoskupených v gravitácii viac či menej identifikovateľných ideologických bunkrov. Začnem však z inej strany. Keď som zakladal [denník] *Verejnost'* a hľadal som aspoň desať novinárov, ktorí by boli ochotní zakladať pionierskym spôsobom noviny, z tých, čo som oslovil, väčšinou najlepších novinárov, ani jednému sa do provizória nechcelo... Položil som si otázku prečo? Odpoveď som našiel rýchlo: po revolúcii sa väčšina vo svojich materských, väčšinou dobre zorganizovaných redakciách cítila dobre; tých, ktorých z vedenia neuznávali, odstránili a naraz sa pred nimi otvoril široký priestor slobody, pretože ideológia starých vlastníkov a cenzorov sa zo dňa na deň rozplynula a s ňou aj skoro všetky tabu. Mali dobré platy, mohli písať o všetkom. Prečo by išli do chaosu na lúke zakladanej redakcie, ktorú vnímali ako radikálne pravicový priestor, priestor VPN. Zo dňa na deň začali písať úplne nezávisle, ale nechceli písať pre nás. Cítili sa ak nie spoluvlastníkmi, tak aspoň dedičmi svojich novín. Báli sa novej závislosti, bola to však do istej miery aj psychológia „masla na hlave“, akási názorová zotvračnosť spojená s komplikovane štruktúrovanou predpojatosťou voči porevolučnému režimu, čo možno (pri časti novinárov) chápať aj ako nechotu obracať kabát, ako obranu vlastnej dôstojnosti, ale aj strach, aby neboli kolegami označení za konjunkturalistov. Po niekoľkých mesiacoch sa všetko zmenilo. Objavili sa nové noviny. Iste ste si všimli, že noviny, ktoré vychádzali ako stranícke, či už pod VPN, KDĽ, SNS či sociálnymi demokratmi, po razantnom štarte a relatívne vysokých nákladoch do jedného v krátkom čase zanikli. A potom prišlo ďalšie obdobie, keď sa situácia často stabilizovala, prišli prvé voľby, druhé voľby, Mečiar. Počas druhej Mečiarovej éry, najmä po roku 1994, zohrali novinári významnú úlohu. To tvrdím napriek tomu, že Peter Zajac v tom čase vyhlásil, že na Slovensku je len 5 dobrých novinárov. Podľa môjho názoru veľká časť novinárov zohrala dôstojnú, pozitívnu rolu, ktorá nebola docenená. Dnes je situácia oveľa horšia; do médií prišlo mnoho nových ľudí a nehovorí sa o tom nahlas preto, lebo neexistuje dostatočné množstvo rukolapných závislosti od majiteľov novín, ani tribúna, z ktorej by sa nájomná žurnalistika dala pranierovať. Spomeniem dve veci, ktoré ma zaujali najmä preto, lebo si ich všimli a pomenovali cudzinci. Boli tu dvaja komisári z EÚ, jeden Portugalec, druhý Dán, oboch som stretol. Po preskúmaní slovenských médií dospeli k záveru, že nie sú demokratické, pretože väčšina mienkotvorných novinárov je na výplatných páskach niekoho: ambasád, silných hospodárskych a lobistických skupín a navrhli pred mediálnym výborom opatrenia, ktorými by sa tomu predišlo. Chceli založiť to, za čo loboval Ján Budaj a s čím neprešiel cez Syndikát. V Dánsku údajne funguje veľmi dobre etická komisia zložená zo siedmich poslancov, siedmich novinárov a jedného nezávislého sudcu,

plateného z prostriedkov EÚ. Syndikátu sa zdalo, že to pripomína SÚTI - Slovenský úrad pre tlač a informácie, organizáciu neblaher pamäti, predĺženú ruku Ústredného výboru komunistickej strany, ktorá zdrbávala redakcie a novinárov, keď prekročili hranice ideologicky vykolíkovanej priestoru. Predstavenstvo Syndikátu napísalo list do Bruselu, že títo dvaja komisári nám tu chcú presadiť niečo, s čím máme neblahé skúsenosti a uspelo. Syndikát vytvoril etickú komisiu, v ktorej je Miroslav Cipár, Ivan Kamenec a ďalší. Je to etická komisia, ktorá nemá takmer žiadne právomoci, ale oni tvrdia, že keď niekomu ide o satisfakciu, tak morálna satisfakcia je často vítanejšia ako finančná a tú morálnu budú generovať. Členmi syndikátu sú však aj ľudia, ktorí robia na kľúč pre médiá a tí vyjednávajú celkom na rovinu: pán minister, ak chceš aby som napísal o tebe pozitívne, na dosku 50 000 korún. Vraj sa to deje bežne, aspoň podľa slov dánskeho komisára Tygesena. Som zvedavý, ako si s takýmito novinármi Etická komisia poradí. Mediálna aréna ľahostajne vstrebala dva druhy morálne poklesnutej publicistiky, ktoré sa zakorenili tak, že sa bez ohľadu na hlásanú etiku a jej kódexy tolerujú: (1) Publicistika podľa želania a pokynov sponzorov (sem patrí aj publicistika objednaného a starostlivo vynegociovaného článku či relácie) a politických klientov (za honorár, alebo v rámci „filozofie“: sme na jednej lodi). (2) Publicistika, ktorá v mene autorovho (sveto)hľadiska a presvedčenia manipulatívne narába s faktami, alebo nepohodlné fakty jednoducho zamlčí. Presvedčenie novinára je neraz dôležitejšie ako fakt.

ABRAHÁM: Skúsme zmapovať základné problémy týkajúce sa médií a novinárov. Zdá sa, že základné novinárske krédo – nezávislosť, nestrannosť a nadhľad – má na Slovensku obmedzený priestor. Médiá sú rozdelené podľa straníckych ideológií, niektorí novinári sú skorumpovaní a iste sú tam aj tlaky majiteľov. Ako teda vnímať situáciu, v ktorej existuje a možno aj dominuje korrupcia, tlak majiteľov, a kde absentujú neutrálne noviny?

NOVOSÁD: O tejto téme môžem hovoriť len ako čitateľ. Zo slovenských novín miznú informácie. Na to, aby sa človek dozvedel len istú faktickú konfiguráciu, si div nemusí prečítať troje – štvoro novín. V denníkoch zaberá čoraz viac miesta zábava, aj politika sa stáva súčasťou šoubiznisu. Tento trend začala Markíza, týmto smerom však ide aj Slovenská televízia a aj noviny. Ešte pred dvoma rokmi bol jasný rozdiel medzi *Novým časom* a *Pravdou* či *SME*, dnes sa tento rozdiel už stráca. To, čo sa v anglosaskom svete nazýva *quality newspaper*, sa na Slovensku jednoducho neujalo. Najvýraznejšie stráca svoje bývalé ambície *Pravda*. Žiadne noviny už dnes nepredstierajú objektivitu alebo neutralitu, každé „kopú“ za niekoho, náklady klesajú – je to zdravá reakcia čitateľov na to, čo dostávajú. Všade na svete sú noviny závislé od majiteľov, finančných skupín, ale všade na svete sú noviny súčasťou trhovej ekonomiky. V tom spočíva kľúčový problém: u nás noviny nie sú súčasťou trhovej ekonomiky. Veľmi rád by som videl účtovné knihy slovenských novín: ktoré z novín sú samonosné, ktoré nie sú priamo závislé od istej konkrétnej skupiny. Hovorím o denníkoch. Väčšina v nich je strážová a treba sa pýtať, kto a prečo do nich investuje peniaze. Jediná cesta, ako riešiť túto situáciu, je zabezpečiť, aby boli noviny na trhu, aby bojovali o čitateľa, nie o sponzora. V tomto ohľade sa situácia neustále zhoršuje. Od roku 1999 je pád do zábavnej roviny taký prudký, že noviny doslova devalvoval. Nehovoriac o inom probléme, ktorým je infantilizácia obrazu reality. Ktorýsi politik sa raz vyjadril, že keď ide na tlačovú konferenciu, tak vidí pred sebou škôlku. Skutočnosť, že na tlačovej konferencii nenájdeš novinára nad tridsať rokov, prináša aj isté dôsledky. Akokoľvek môžu byť mladí ľudia geniálni, talentovaní, o politike píšú z pohľadu svojich 25 rokov. Ide im o to, aby vynikli, presadili sa v džungli správ, nie o analýzu, o obraz skutočnosti.

František Novosád

ABRAHÁM: V rokoch 1996–1998 zohrali médiá zásadnú úlohu pri zmene vtedajšieho režimu. Bola to ojedinelá situácia. Je takýto, podľa mňa pozitívny, vplyv médií vecou minulosti?

GÁL: Média stále zohrávajú významnú úlohu. Ovplyvňujú výsledky volieb, rozhodujú o rebríčkoch popularity politikov, o tom, ktoré kauzy sa dostanú na verejnosť a ktoré nie. Vytvárajú akýsi virtuálny verejný priestor, pre „obecnú poradu občanov“ o tom, čo je vo verejnom záujme a čo nie. Problém je v tom, že tento priestor je kolonizovaný rôznymi skupinovými a straníckymi záujmami. Chýbajú nezávislí novinári a nezávislí intelektuáli, chýba názorotvorná práca, ktorá by nebola poznačená strategickými manipuláciami.

ABRAHÁM: Ktoré noviny okrem SME a Domina poskytujú občanom možnosť prejaviti názor?

NOVOSÁD: Každé noviny. Len nikto nevie, či listy čitateľov sú skutočne od čitateľov alebo sú objednané na konkrétnu tému.

GÁL: Problém ani nie je v tom, že neexistujú rubriky, ale čím sa zaplňajú. Chýbajú ľudia, ktorí majú dosť odvahy, erudície a schopnosť oddeliť relevantné témy od zástupných. Ak je demokracia formovanie politiky zdola, občan by mal mať možnosť utvoriť si rozumný názor, ktorý nie je manipulovaný záujmami mocenských a ekonomických skupín.

GINDL: Hlavný problém spočíva v tom, že sa média v rámci svojej bulvarizácie sústreďujú iba na najvyššie poschodia politiky, pričom dôsledky tejto politiky klesli v rebríčku atraktívnosti (z hľadiska redakcií) na samé dno. Prítom médiá (najmä elektronické) reflektujú aj tú „veľkú politiku“ nešťastným spôsobom, pretože kľúčové výpovede, ktoré najviac rezonujú medzi ľuďmi, prezentujú formou turnajovej publicistiky. Turnajová publicistika, to je 25–35 politikov, ktorí podobne ako tenisoví hráči z turnaja na

turnaj putujú z média do média, väčšinou z televízie do rozhlasu a naopak. Redaktori im v rozličných kombináciách kladú podobné otázky a ich odpovede sa často hodnotia napr. aj bodmi. Neexistuje jediná relácia, okrem zdravotných, v ktorej by vystúpil predstaviteľ verejnosti – kedysi ozdoba všetkých dobrých politických klubov v televízii –, kvalifikovaný občan vybraný na základe toho, že pozná problematiku, že nemá trému pred kamerou či mikrofónom, nemá mindrák z politikov a vie s nimi vecne, ale „na telo“ viesť dialóg. Občan je degradovaný v najlepšom prípade na „křov“ v štúdiu. Pre režiséra a produkciu je jednoduchšie zavolať na stranické sekretariáty než nájsť kvalifikovaného občana. Občianske organizácie by ich totiž museli mať „na sklade“. Ďalším problémom je, že mediálny zákon, ktorý už 13 rokov nie a nie prejsť parlamentom, by mal obsahovať ustanovenie, podľa ktorého by aspoň verejnoprávne média, televízia a rozhlas (a ja sa pýtam, prečo nie aj súkromné?) mali záväzne pripravovať programy, v ktorých by sa objavoval

Eugen Gindl

aj kvalifikovaný hlas verejnosti. Súčasný stav redukuje reflexiu politiky na viac menej objednanú a manipulovanú ozvenu. Je to doslova hra na slepú babu. Niečo sa rozbalí, vyslovia sa podozrenia, vzápätí sa dementujú, rozdáajú sa karty tak, že nielen Jano z Detvy, ale ani kvalifikovaný profesor nevie, kto je vinný, ako je vinný, a nakoniec to všetko zhasne bez akejkoľvek katarzie a urobí sa miesto inej kauze. Súvisí to s mimoriadne nebezpečným trendom, o ktorom hovoril pán Novosád: je to (akoby zámerná a rafinovaná) debilizácia, idiotizácia a infantilizácia spoločnosti. Média narábajú s dospelými ľuďmi ako s deťmi. Pozrite si len ranné relácie, akým spôsobom sa moderujú, ako v nich ľudia hovoria, je to niečo úžasné...

GÁL: Ale prečo to robia? Lebo občania nekladú žiaden odpor.

NOVOSÁD: Občania kladú odpor tým, že prestávajú kupovať noviny.

GÁL: To nie je odpor, ale rezignácia.

GINDL: Keď si zoberieš, že *SME* Martina Šimečku, dnes najsilnejší denník okrem *Nového času*, má dnes toľko čitateľov ako *Pravda*, znamená to, že *Pravda* stratila najmenej 150 000 čitateľov. *Práca* zanikla, *Národná obroda* sa drží nad vodou so stratami. Voľakedy mal človek potrebu využívať viac zdrojov informácií, dnes dvoje novín kupuje iba veľmi málo ľudí.

ABRAHÁM: Nový čas, najpredávanejší denník, ale otvorene robí bulvár.

GINDL: Je zaujímavé, že *Nový čas*, ktorý sa pokladal za soft bulvár, si dlho udržal kvalitnú politickú časť, v ktorej dobrí komentátori objektívne a razantne reflektovali skutočnosť. Keď im začal klesať náklad, redakční analytici dospeli k záveru, že bulvarizovať treba aj túto „nebulvárovú“ nadstavbu. (Pritom *Nový čas* sa stal majetkom solídneho nemeckého vydavateľstva Grüner a Jahr). Bývalí majitelia *Nového času* mali ambíciu užiť popri bulvárnom denníku aj dobrý spravodajský týždenník, investovali veľa peňazí, postavili silnú redakciu. Týždenník *Čas* však skrachoval, pretože Grüner a Jahr si po kúpe povedali, že takýto projekt podporovať nebudú, lebo by naň doplácali. Vlni som sa presvedčil, že pozitívny vplyv zahraničných vlastníkov na náš novinový trh určite nie je pozitívny. Skúpili periodiká s najvyšším nákladom, s najvyššou inzerciou, zbulvarizovali ich podľa osvedčených receptov, pričom drvivú väčšinu ziskov zo Slovenska vyvážajú. Absolútne im nezáleží na tom, aby skultivovali slovenské novinárstvo; záleží im iba na obrate a na zisku, pričom vysoká miera zisku súvisí aj s nízkymi platmi kvalifikovaných novinárov, mimoriadne pomalou, takpovediac „second hand“ modernizáciou redakcií, pirátskou (preberanou) žurnalistikou. Skrátka: ide o typický neokolonializmus v mediálnej oblasti.

GÁL: Myslím si, že noviny a všetky médiá sa prispôbujú trhu, bulvarizujú sa, aby sa predávali. Problém možno nie je v médiách, chýbajú nezávislí publicisti, chýbajú myšlienky, motivácia...

ABRAHÁM: Do novín sa dá napísať, ale aký tlak možno vyvinúť napr. na televíziu?

GÁL: Neviem, ale ak je demokracia možnosť ovplyvňovať politiku zdola, potom túto možnosť nevyužívame dostatočne.

GINDL: Môžeš sa pokúsiť sformovať otvorené, nikomu nestraniace periodikum. A po dvoch rokoch ti spoluzakladatelia povedia, že sa s tebou rozchádzajú, pretože máš iný svetonázor. Povedia ti to ľudia, ktorí neustále hovoria o demokracii a sami seba považujú za ohmatané etalóny tejto demokracie. Pochopíš, že oni nechcú otvorenú diskusiu, nechcú pluralitu, pretože rozlišujú iba správne (tie svoje) a nesprávne názory. Nositeľov iných, alternatívnych názorov považujú neraz za nepriateľov. Periodikum zmenia z otvoreného na tendenčné (Peter Zajac v takom prípade rád používa eufemizmus „vyhranené“), posypú ho ideologickým naftalínom a vydávajú liberálny, servilný, podchvilou infantilnoliberalný časopis, ktorý sa otvorenej diskusii vyhýba. Hovorím veľmi konkrétne o časopise *OS*.

ABRAHÁM: Média teda určite nesprostredkujú nejakú zmenu, ktorú by sme si želali. Nemáme dôvod myslieť si, že bulvarizácia by mala skončiť, nie je tu vôľa, ani peniaze a ani kapacity – ľudia, ktorí by vytvorili podobne smerodajné médiu ako *SME* v polovici deväťdesiatych rokov. Musíme teda hovoriť o iných možnostiach.

GINDL: Nemyslím si, že bitka o médiá je prehratá. Zákon o médiách ešte nebol uzavretý, neprešiel parlamentom.

ABRAHÁM: Ten by pomohol?

GINDL: Všetky printové médiá majú veľký význam, pretože práve ony zdanlivo alebo skutočne mapujú pluralitu. Presnejšie: sami túto pluralitu stelesňujú. Ovplyvňujú však iba zanedbateľné skupiny obyvateľstva. O všetkom rozhoduje najmä televízia a do istej miery rozhlas. Zákon o televízii, o tom, ako sa financuje, kontroluje verejnoprávna televízia, je teda najdôležitejší. Ako občania nie sme stále schopní vytvoriť taký tlak, aby tento zákon konečne v parlamente prešiel. Je to katastrofa.

ABRAHÁM: Nie je to ilúzia, že samotný zákon až toľko vyrieši?

GINDL: V poriadnom zákone o televízii (a to je iba jeden z balíka zákonov) sa presne stanoví, z akých zdrojov sa televízia financuje, ako sa zostavuje televízna rada – určite nie na základe straníckych preferencií. STV po revolúcii je výrazne straníckou televíziou. Jej riaditeľom, špičkovými manažérmi, šéfredaktormi, vplyvnými moderátormi i redaktormi sú napospol ľudia, ktorý vzišli z matematiky a barterových čachrov-machrov v politickom zákulisí. Tak tomu bolo po všetkých voľbách. A keďže zákon neprešiel parlamentom ani pred poslednými voľbami, partokracia bude televíziu ovládať aj v nasledujúcom období. Občan bude opäť odsúdený do najpasívnejšej úlohy manipulovaného diváka.

NOVOSÁD: Existujú predsa vzory, podľa ktorých sa možno riadiť, hoci by sme si nemali robiť ilúzie o situácii v zahraničí. Je tu BBC, rakúske a nemecké médiá tiež nie sú najhoršie. Ide skôr o to, aby sa v médiách hlavného prúdu zachoval priestor pre vecnú, analytickú zložku. Už nie je možné vytlačiť z trhu zábavné médiá. Osobne si nemyslím, že médiá sa bulvarizujú preto, že si to vyžaduje publikum. Publiku to bolo nanútené.

GÁL: Ale publiku to neprekáža.

NOVOSÁD: Búri sa, len nemá žiadnu možnosť, ako svoj protest zverejniť. Búri sa pri každom čítaní novín.

GÁL: Výskumy sledovanosti televíznych programov tomu nenasvedčujú. Ale je tu ešte jeden problém. Aj keby sme mali zákon o médiách, o ktorom hovoril Eugen Gindl, ktorý by presne stanovil, ako sa médiá financujú a kontrolujú, kvalitu toho, čo sa vysiela a publikuje, to príliš neovplyvní.

GINDL: Dobrí autori musia mať tribúnu, ktorá nie je ohraničená. Je nezniesiteľné noviny ideologicky vymedzovať. Ak nie sú noviny otvorené, neexistuje diskusia. Ak existuje časopis, v ktorom sa iný názor prezentuje ako názor nepriateľa a hlupáka len preto, že je iný, ak sa rôznorodosť názorov chápe ako morálna rozkolísanosť, tak potom v ňom nevznikne žiadna diskusia. Mám na mysli časopisy, ktoré by mali byť určené pre elitu. Je odôvodnené požadovať od štátu dotáciu na časopis s relatívne nízkym nákladom? Myslím si, že tak ako existuje STV 2, hoci má iba trojpercentnú sledovanosť, rovnako je odôvodnený aj takýto časopis, ktorý bude fungovať (teda mať vyšší náklad a teda aj isté príjmy z inzercie) iba vtedy, ak bude nadstranícky, otvorený a demokratický. Presvedča nás o tom osud stránicových novín, ktoré všetky zanikli.

GÁL: Máme na taký časopis? Hovorí sa, že základom demokracie je argumentujúce spoločenstvo, ktoré je zdrojom praktickej politiky. Myslím si, že u nás ešte stále prevláda psychologická manipulácia nad argumentáciou. Ťažko povedať, či je to tým, že nie sú ľudia, ktorí by takéto spoločenstvo vytvorili. Alebo médiá neuvoľnia pre takéto niečo priestor?

ZAJAC: Média vnímam v dvoch základných kontextoch. Na jednej strane sú to americké a do istej miery aj kanadské médiá a na druhej európske. Medzi nimi je základný rozdiel. Prvá otázka znie, či sa naše médiá budú ponášať viac na americké alebo na európske médiá. To je otázka zákonov, ľudí, vzťahu medzi verejnoprávnymi a súkromnými médiami atď. Keďže žijeme v Európe, budú sa naše médiá, či to chceme alebo nechceme ponášať na európske. Často sa tu argumentuje americkým poňatím slobody slova. V Európe s 20. storočím na krku a s ustavičným sklzavaním do rozličných foriem totalitarizmu, rasizmu, nacionalizmu a antisemitizmu pokladám za dôležitejšie ako chrániť absolútnu mieru slobody slova elementárnu ochranu ľudskej dôstojnosti. Rovnako si myslím, že v európskych pomeroch by mal byť ústavným spôsobom zakotvený ako jeden zo základných prvkov nielen konflikt ekonomických a politických, ale aj mediálnych a politických záujmov. Myslím tu, pravdaže, na moc súkromných médií v politike, ako o tom svedčia prípady Berlusconiho, Železného či Ruska. To nie je ich problém, oni si môžu umyť ruky, že len využívajú platné zákony, to je problém zákonov.

ABRAHÁM: Zákaz majiteľom médií, aby vstupovali do politiky?

ZAJAC: Medzi vlastnením súkromných médií a účasťou v politike je evidentný a zjavný konflikt záujmov.

GINDL: Je otázka, či by malo ísť iba o elektronické médiá alebo o všetky.

ZAJAC: Na Slovensku v posledných rokoch takmer neexistujú špičkoví politici, ktorých by nevyrobili elektronické médiá, či už verejnoprávne alebo súkromné. Buď tak, že sa ako v prípade HZDS svertovala verejnoprávna funkcia televízie alebo prostredníctvom súkromných médií. Markíza doslova „vyrobila“ celý rad vrcholných činiteľov a politických strán: či je to prezident republiky, predseda vlády, minulá alebo súčasná vládna strana. Myslím si, že takáto situácia je nezdravá tak pre politiku ako aj pre médiá. Keďže žijeme v európskych pomeroch, mali by sme sa porovnávať v prvom rade s európskymi a nie s americkými médiami. Pokúsím sa o porovnanie s nemeckými médiami, ktoré poznám. V Nemecku je systém rozsiahlej konkurencie elektronických verejnoprávnych a súkromných médií, pričom súkromné médiá nezasahujú do tých oblastí, ktoré pokrývajú verejnoprávne médiá, teda nekonkurujú im v oblasti spravodajstva, spoločenskej a politickej publicistiky. To nie je ich úloha. Diverzifikácia médií je oveľa väčšia než u nás. V Nemecku neexistuje jediná televízia, ktorá by mala viac ako

23 % sledovanosti. Ostatné najsledovanejšie televízie sa pohybujú asi v tom istom pásme. Nikto teda nemôže mať také dominantné postavenia, ako má Nova alebo Markíza alebo možno nejaké iné médiu v Maďarsku alebo v Poľsku. Dnes je to však u nás predovšetkým otázka schopnosti či neschopnosti verejnoprávej televízie a jej konkurencieschopnosti, rovnako ako otázka konkurencieschopnosti ďalších súkromných elektronických médií. Duálny systém verejnoprávných a súkromných elektronických médií pokladám za rozumný, ale tak, ako bolo na začiatku deväťdesiatych rokov problémom odštátnenie televízie, dnes je kľúčovým problémom sfunkčnenie verejnoprávej televízie a zamedzenie konfliktu záujmov v súkromných elektronických médiách. Len neviem, či sme už správny čas neprepásli. Keď hovoríme o tlačených médiách, rozlišujeme bulvárnu a serióznu tlač. Od bulvárnej tlače nikto neočakáva, že bude robiť serióznu publicistiku. Pokiaľ hovorím o nemeckých seriózných denníkoch, tak sú rozvrstvené podľa politického spektra: *Frankfurter Rundschau* je ľavicový denník, *Süddeutsche Zeitung* liberálny, stredo-ľavý, *FAZ* konzervatívno-liberálny a *Die Welt* konzervatívny. Toto rozvrstvenie je všeobecne známe. Všetky denníky musia mať istú úroveň, pod ktorú si nemôžu z konkurenčných dôvodov dovoliť klesnúť. Napr. *Frankfurter Rundschau* si ako ľavicový denník nemôže dovoliť byť nekritický k ľavici a kritický len k pravici. Nielen v politickej, ale aj v kultúrnej a ekonomickej sfére. Platí to pre všetky médiá, čím sa zachováva ich prirodzená pluralita. Štruktúra seriózných denníkov je taká, že nie sú len politickými a ekonomickými, ale aj kultúrnymi denníkmi. Každý z nich má jednu časť nazývanú *feuilleton*, ktorý zachytáva širšiu oblasť kultúry, spoločensko-filozofickej komunikácie. Môže byť orientovaný viac doľava, alebo doprava, ale napríklad konzervatívny časopis *Die Welt* uverejní reč ľavicového filozofa Habermasa a uvedie, prečo je zaujímavá. Iný názor sa totiž nevníma ako nepriateľský názor. V tejto kultúrnej časti sa noviny obracajú na ľudí, ktorí majú záujem o diferencovanejší pohľad na skutočnosť, autori z univerzít prispievajú do nich zaujímavými fejtónmi, čím sa udržuje to, čomu sa od 19. storočia hovorí *Bildungsgesellschaft*, čiže spoločnosť vzdelanosti. Pravda, v dnešnej *Spaßgesellschaft*, v spoločnosti zábavy a záplavy nehierarchizovaných informácií začínajú mať aj tieto médiá problémy s klesajúcim nákladom. Ďalej existujú špecializovanejšie časopisy, politické, kultúrne či literárne, čiastočne dotované mestom či spolkovou krajinou. Takto funguje scenéria nemeckých médií. Keď to porovnáme so slovenskou mediálnou scénou, vidíme ten nebotčný rozdiel.

NOVOSÁD: Vzťah médií a politiky na Slovensku treba vidieť trochu diferencovanejšie. Elektronické médiá hrajú dve hry. Prvá hra je hra objektivitu, dať slovo tomu i tomu, koalícii aj opozícii. Druhá hra je: my sme urobili osobnosti z tých a tých. Túto hru hrajú aj verejnoprávne aj komerčné televízie. Politici sledujú vo vzťahu k médiám tiež niekoľko stratégií zároveň a mám obavu, že vyrábanie politikov médiami, o ktorom hovoril Peter Zajac, je vlastne prevzatie ideológie tých ľudí z médií, ktorí vyhlasujú: my sme urobili toho alebo toho. To je Ruskova téza: Z Dzurindu som urobil premiéra, zo Schustera prezidenta. Presne tak isto to bolo s verejnoprávnou televíziou za Mečiara. Ale faktory úspechu a neúspechu takejto „produkcie osobností“ nie sú iba v samotných médiách. Čo sa týka politikov, časť z nich sa nechá niesť médiami, časť z nich, čo sa ukázalo pri billboardovej kampani, prišla k záveru, že v médiách nedostáva dostatočný priestor a hľadá alternatívny priestor prezentácie. Média však vcelku zohrávajú menšiu úlohu, než si to mysli ich majitelia a väčšina politikov.

GÁL: V *Lidových novinách* som čítal výsledky výskumu o vplyve jednotlivých médií na prezentáciu politikov. Na prvom mieste boli s veľkým náskokom vizuálne médiá, na druhom priamy kontakt s voličmi a až niekde dole boli billboardy. Kde sa politik môže prezentovať verejnosti, keď nie v televízii?

GINDL: Keď si zoberiete posledné volebné výsledky v Poľsku, Maďarsku, na Slovensku. Čechy sa trochu vymykajú, tak vidíte jedno: Michnik sám priznal, že jeho vplyvná a naozaj objektivná *Gazeta Wyborcza* urobila pred poslednými voľbami všetko preto, aby ľavičiarci nevyhrali a oni napriek tomu presvedčivo vyhrali. Takisto Orbán: mal v moci všetky kľúčové elektronické médiá, a vyhrali medgyessyovci, ktorí mali na kampaň desaťkrát menej peňazí. To isté sa tu stalo za Mečiara. Mečiar mal v roku 1998 podľa všetkého päť- až osemkrát viac peňazí, obsadil kľúčové médiá a prehral.

Peter Zajac

ZAJAC: Keď som hovoril o nemeckej mediálnej scenérii, mal som na mysli nielen jej podobu, ale aj funkciu médií. Aká má byť funkcia médií? Pri súkromných elektronických médiách by to asi mala byť zábava a relax, to je pre ľudí absolútne legitímna funkcia. Rovnako ako je legitímna funkcia verejnoprávnych médií pri tvorbe občianskej kultúry a toho, čomu sa hovorí ústavný patriotizmus. Ľudia to vedia rozlíšiť. Keď hľadajú nejakú rudimentárnu zábavu, nebudú ju hľadať na ARD, ale na RTL, pretože vedia, akú skladbu majú jednotlivé médiá. Informácie budú naopak hľadať na verejnoprávnom ZDF alebo ARD. To isté platí aj o tlačových médiách. Takéto rozvrstvenie médií u nás nemáme.

ABRAHÁM: Z doterajšej diskusie vyplýva, že médiá zohrávajú významnú a často pozitívnu úlohu v krízovej politickej a spoločenskej situácii. Ak sa však podmienky stabilizujú – ako po roku 1998 – médiá z rôznych dôvodov paradoxne strácajú svoju úlohu vierohodného kontrolóra moci. Je to asi prirodzený vývoj v postkomunistickej spoločnosti, kde vplyv rôznych finančných skupín, deravej legislatívy a nedostatok nezávislých médií predurčuje novinárov do druho- a tretej pozície, v ktorej si médiá síce zachovávajú vplyv, no strácajú nezávislosť a objektivitu. Pokúsme sa popísať, či tento pozitívny vplyv môžeme nájsť v iných sférach a u iných skupín. Akú úlohu zohráva v tomto smere tretí sektor, politici a intelektuáli?

GÁL: Na štyri roky si zvolíme politikov a títo sa po voľbách stávajú jedinými hráčmi na politickom ihrisku. Jedinou možnosťou občanov je, že o ďalšie štyri roky budú hlasovať ináč. Aká je však možnosť vyvinúť tlak na politikov medzi voľbami? Existuje spôsob, ako ovplyvňovať politiku zdola? Mohli by to byť nezávislí intelektuáli, ktorí sa profesionálne v politike neangažujú, ale sledujú ju a vedia sa k nej vyjadriť, čo nevie každý, pretože to vyžaduje isté znalosti a kompetencie. Taktiež by to mohol byť tretí sektor, ktorý disponuje istou mocou, je organizovaný a dokáže mobilizovať ľudí.

BRÁZDA: Jednou zo skupín, ktorá ovplyvňuje rozhodovaciu sféru, je tretí sektor. Rôzne občianske iniciatívy však väčšinou ťahajú za kratší koniec a tvoria len akúsi protiváhu iných silnejších, napr. ekonomických záujmov.

GINDL: Na Slovensku máme zastupiteľskú demokraciu, volíme raz za štyri roky a voľby sú v podstate pre väčšinu obyvateľov jedinou možnosťou ovplyvniť svojou troškou politiku; tretí sektor, sféra alternatívnych iniciatív, ale aj kontroly, sa nachádza vo veľmi utlmenom stave a politici akoby to nepotrebovali, veď takto je to jednoduchšie. Horšie je, že väčšie ambície ovplyvňovať verejný život nemajú ani radoví občania. Väčšina obyčajných občanov hovorí, že sú vyčerpaní, neraz majú dve povolania a na aktivitu v treťom sektore im nezostáva energia ani voľný čas: cestovať, stretávať sa, podnecovať iniciatívy, vydávať časopisy, internetové noviny... Tretí sektor je obrovský organizmus, údajne pozostáva zo 14 000, väčšinou samoučelných až parazitných organizácií. Ale ten skutočný tretí sektor by mal vytvárať vlastné idey, tvoriť, presadzovať a organizovať alternatívu voči politickým stranám. Z tých 14 000 možno len sto organizácií spĺňa túto úlohu v lokálnom živote.

ABRAHÁM: Poďme konkrétne k tretiemu sektoru. Často sa stretávame s názorom, že pred 4–5 rokmi tretí sektor ovplyvnil vývoj našej spoločnosti, že je to zdravá časť demokracie, ktorá kultivuje, financuje a chráni slovenskú spoločnosť. Skutočne existuje množstvo združení a nadácií, ktoré zohrávajú dôležitú úlohu v oblasti politiky, ekonomie, sociálnych vecí atď., ale ako môžeme zhodnotiť ich fungovanie, ako budú politici a spoločnosť v budúcnosti reflektovať tretí sektor?

GÁL: O treťom sektore by sme možno mali hovoriť v dvoch rovinách: na jednej strane sú tu organizácie, ktoré organizujú rôzne kampane a hnutia a ktoré prenikajú do politickej sféry, na druhej strane sú neformálne sociálne siete, ktoré fungujú mimo oficiálnej politiky, riešia konkrétne problémy alebo organizujú rôzne vzdelávacie programy.

NOVOSÁD: Je to príliš komplikovaná sféra, ktorú nemožno vystihnúť jednou formulkou. Zdá sa mi však, že je to niečo ako politická šedá zóna, v ktorej sa pohybuje veľa subjektov s neznámou legitimitou. Zastupujú ktovie koho a v médiách dostávajú neobyčajne široký priestor. Dokonca by som bol

ochotný hájiť názor, že dnes sa tretí sektor používa na udusenie demokracie. Jednoducho vyraduje kontrolné mechanizmy a na ich miesto dosadzuje nekontrolovateľné kontrolné mechanizmy.

ZAJAC: Na začiatku sme si celkom presne nepomenovali, čo je našou témou. V najširšom zmysle slova sú to zrejme rozličné typy a formy moci. Moc niečo vykonať, ovplyvniť. Zdá sa mi, že problém moci redukuje iba na politickú moc a na problém, ako ju ovplyvniť. To dnes robia aj médiá a mimovládne organizácie. Z krátkodobého hľadiska im to možno prináša pocit dôležitosti a výhody a zisky, ale z dlhodobejšieho hľadiska to kriví celú spoločnosť. Originálna moc nadácií a občianskych združení nespočíva v tom, že priamo vplyvajú na politiku, ale že vytvárajú isté prostredie. Myslím si, že občianska spoločnosť doplatí na spojenie s politickou mocou. Politická moc časť občianskej spoločnosti korumpuje. A to práve preto, že občianska spoločnosť a časť intelektuálov prevzala na seba nepísané záväzky voči politickej sfére. Vo chvíli, keď človek z mimovládnej sféry opúšťa svoju pôvodnú rolu, stráca svoju dôveru. Mohol by som menovať konkrétnych ľudí, konkrétne nadácie a občianske združenia, tie prípady sú napokon všeobecne známe, ale o to mi v tejto chvíli nejde. Ide mi o problém, kde priama politická závislosť deformuje pôvodné funkcie nadácií a občianskych združení. Jeden z dôvodov spočíva v priamom prepojení na politiku, ktoré sa v minulom období legitimovalo potrebou pomôcť demokracii. Táto formula však dnes už neplatí a napriek tomu, že sa ňou jednotlivé občianske prostredia diskreditujú, robia to aj naďalej. Toto je problém posledných štyroch rokov, ktorý sa nereflekтуje. A tiež sme zabudli ešte na jednu sféru – podnikateľskú.

GÁL: Tretí sektor možno nie je dobrý termín, je príliš široký, pokrýva takmer všetko od kampaní, ktoré ovplyvňujú verejnú mienku a zasahujú do boja o politickú moc až po neformálne združenia občanov, spolky a kluby, kde sa vytvára kontext pre to, čo László Szigeti nazval metapolitický diskurz. Tu sa podľa mňa tvorí politická kultúra, pozadie, na ktorom sa odohráva konkrétna politika. Myslím si, že v tejto sfére bolo v minulosti oveľa živšie, ako je teraz.

ZAJAC: V posledných rokoch som intenzívne uvažoval o probléme postmoderného myslenia. Fascinuje ma na ňom to, že jeho základnou témou je téma subverzie moci, pričom jej nositelia nadobudli v posledných štyridsiatich rokoch neuveriteľnú moc: intelektuálnu, lebo úplne ovládla nielen verejnú, ale aj akademický diskurz, inštitucionálnu – dnes nie je na svete univerzitu, ktorá by donekonečna neopakovala tému moci ako jednu zo svojich kľúčových tém, ale aj moc v praktických sférach, v reklame a dnes aj v politike, ktorá sa správa, akoby práve v tejto chvíli vypadla z niektorej Foucaultovej či Lyotardovej knihy. Myslím, že intelektuáli takouto okľukou získali sprostredkovanú moc nad politikou. Politici sa dnes správajú doslova ako postmoderné bábky, riadené predstavou, že všetko vo svete je inscenovaným zdaním. Ten paradox však spočíva aj v tom, že subverzia moci sa aj pre nich stala nástrojom získania moci – intelektuálnej a inštitucionálnej. Foucault a Lyotard sú vlastne zvestovateľmi postmodernej politickej a intelektuálnej moci.

GINDL: Presne tak, pritom tí, ktorí sa už odvážili hodnotiť 20. storočie z minimálneho odstupu, v hrubých knihách až na jednu výnimku (Hobsbown) odmietali šesťdesiate roky ako deštruktívne. Stačí si prečítať Johnsona, oveľa odchodnejší nebol ani Aron. K šesťdesiatym rokom by sme sa mali ešte vrátiť. Teraz k tretiemu sektoru. Tretí sektor tu po revolúcii vznikol ako taký ostrov či presnejšie archipelág, súostrovie imputovanej demokracie. Zo zahraničia, zo Západu, prišli peniaze a softvéry, okolo ktorých sa akumulovali ľudia a tí začali vyvíjať nejakú činnosť, spočiatku náramne potrebnú, bohumilú, pretože sa snažili rozhybať, inšpirovať ľudí, ktorí si už odykli spoliehať sa na seba pri uspokojovaní vlastných, rozmanitých potrieb; ktorí mali obavy búšiť odspodu do politiky, ako aktívni občania, ako verejnosť, ktorá má neraz celkom iný názor na riešenie problémov ako partokracia. Toto súostrovie odčerpalo najschopnejších ľudí zo zárodočných občianskych štruktúr minulého režimu, odlákalo ich peniazmi, vidinou zabezpečenej existencie, zbyrokratizovalo ich, obralo ich o autentickú invenciu, pretože dovezený softvér bol jasný. Nevravím, že tento softvér sa v mnohých prípadoch neosvedčil, najmä v prvých rokoch po revolúcii. Ale takto, zhora naordinovaná (a dobre honorovaná) agenda neraz nekorešpondovala so skutočnými potrebami občanov, nebola schopná samokorekcie, nestimulovala autentickú invenciu, vynachádzavosť občanov, byrokratizovala, a tým aj utlmovala a korumpovala zamestnancov tohto archipelágu, pričom možno povedať, že aktivita, produkcia vlastného softvéru s postupným vysychaním zahraničných zdrojov ochabovala, bez výraznejších pokusov o samofinancovanie, o vytvorenie a zveľadovanie vlastnej postate, majetku.... Inými slovami: aj udice sme dostali,

aj háčiky, aj siete, aj príručky produktívneho rybolovu, ale stále sme slabí rybári a väčšinu rýb kupujeme za cudzie peniaze z dovozu. Nezabúdajme, že nevládne, svojpomocné občianske štruktúry vznikajú, dajme tomu na území USA preto, lebo Američania, presnejšie americkí občania, chcú mať uspokojovanie svojich potrieb vo vlastných rukách. Sociológovia v USA narátali 900 až 950 potrieb; niektoré sa objavujú, niektoré zanikajú, a štát buď o nich nevie, alebo vie, ale z nejakého dôvodu ich nefinancuje. Nefinancuje ich, pretože buď nemá peniaze, alebo ich nechce financovať, lebo ich z nejakého dôvodu nepovažuje za prioritné či užitočné. Americkí občania vedia, aké majú potreby a vedia ich aj svojpomocne saturovať. Veľmi dobre som tomu rozumel. Je to veľmi pestré, flexibilné spoločenstvo ľudí, ktorí sú organizovaní, majú právomoci a môžu sa realizovať. U nás ľudia zmeravene prečkali totalitný režim, potom chvíľu tleskali a teraz čakajú, aby to niekto tiež takto robil. Keď si však na archipelág imputovanej demokracie posvietite, väčšina zistí, že sa na ňom dá veľmi vynachádzavo parazitovať.

BRÁZDA: Myslím, že to, čo nazývame „tretí sektor“, sa nachádza v kríze svojho rastu. Po zmene režimu v 1989 sa mu darilo, medzi jednotlivými skupinami vládla silná solidarita a rozvíjal sa rýchlejšie ako podobné štruktúry v zahraničí. Na svoje limity narazil vtedy, keď sa zrazu začali budovať inštitúcie tretieho sektora. Tie stále nefungujú a v oblasti reprezentácie sa prejavujú veľké zmätky. Tretí sektor je rôznorodá štruktúra a možno v ňom rozlíšiť viacero skupín. Jednu by mohli tvoriť obyčajní ľudia, ktorí osobne narazili na nejaký problém a neorganizovane hľadajú možnosti, ako ho riešiť. Ďalej sú tu skupiny a organizácie, ktoré rozmyšľajú a snažia sa presadzovať nejaké zmeny na systémovej úrovni. No a podobne ako v iných oblastiach, aj tu rastie množstvo ľudí, pre ktorých je tretí sektor pomerne pohodlným priestorom pre kariéru, zdrojom peňazí a vplyvu. Sú medzi nimi aj ľudia a skupiny, ktoré sa postupne zhostili úlohy reprezentovať tretí sektor a vytvorili akýsi „establishment“. Žiaľ, svoje predstavy občas presadzujú bez akéhokoľvek mandátu či dokonca proti vôli tých, v mene ktorých vystupujú. Ja považujem za dôležité autentické skupiny, ktoré sa snažia presadzovať systémove zmeny a potom aktívnych občanov – z hľadiska ich vplyvu v rámci štruktúr tretieho sektora však mám dojem, že sú v menšine. Ďalší problém spomenul už pán Zajac: prepojenie na politiku. Tretí sektor sa až donedávna pomerne úspešne bránil politickým vplyvom. Snahu byť apolitický síce deklaruje stále, ale po voľbách v 1998 akoby niektorí neodolali predstave, že pomohli vyhrať tým „naším“. Aj vďaka tomu na dlhšiu dobu takmer zanikli kritické pohľady na to, čo sa tu deje. Tretí sektor by mal plniť aj funkciu kritika či strážneho psa – to považujem za jeden z jeho základných atribútov.

GINDL: Dokedy bude tretí sektor tento establishment potrebovať?

BRÁZDA: Neviem, či ho skutočne potrebuje. Podobne ako v zvyšku spoločnosti aj tu existujú oficiálne štruktúry, ktoré sa byrokratizujú a ich agenda sa postupne vzdaluje od tej pôvodnej, ktorá viedla k ich vzniku. K prepojeniu tretieho sektora s politikou by som ešte rád niečo dodal. Treba oddeliť vnútorne bezobsažné vzťahy trefosektorových štruktúr s politikou od snáh občianskych organizácií presadzovať konkrétnu agendu prostredníctvom vytvárania tlaku na politikov.

ABRAHÁM: Vnímam vaše delenie tretieho sektora na tri časti: prvá časť robí konkrétnu, mravenčiu, teda veľmi pozitívnu prácu, nasleduje časť tretieho sektora, ktorá tvorí rôzne silne politicky orientované nátlakové skupiny a napokon je tu establishment tretieho sektora, ktorý je prepolitizovaný, má peniaze a vplyv a očividne nepodlieha žiadnej regulácii. Zavedenie regulácie ale paradoxne paralyzuje tretí sektor. Keď mu však ponecháte voľný priebeh, vyčlenia sa takéto tri časti a jedna, ktorú nazývate establishment a má prepojenie na politikov, je možno aj škodlivá. Čo by sa teda malo robiť, aby v treťom sektore nevznikli takéto anomálie?

ZAJAC: Je tu jeden elementárny problém: zdroje pre činnosť občianskych združení a nadácií. Na Slovensku nevznikol normálny systém nadácií. Nadácia je všade vo svete inštitúciou s vlastným imaním, ktoré zveľaďuje a vydáva na verejnosprospešnú činnosť. Na Slovensku je minimum nadácií, ktoré by fungovali týmto spôsobom. Pôvodne tu neboli a možno stále nie sú nadácie, ktoré by mali vlastné zdroje, a nie prostriedky zvonka. Zopár nadácií dokázalo presvedčiť zahraničných sponzorov a vytvorilo systém niekoľkých bohatých nadácií na Slovensku, ktoré dnes celkom vedome obmedzujú činnosť tých ostatných. V niektorých nadáciách sa prepierajú peniaze. Na Slovensku sa neuskú

točnilo to, čo sa ešte v roku 1992 alebo 1993 uskutočnilo v Českej republike, kde časť peňazí z privatizácie smerovala do tretieho sektora, čo umožnilo českým nadáciami existovať. U nás sa to nestalo po roku 1992, ani po roku 1998, pretože veľké nadácie nemali dostatočný záujem takúto zmenu presadiť.

GINDL: Bolo to proti ich záujmom.

ZAJAC: Áno, pretože by to znamenalo, že by sa vytvoril diverzifikovaný systém nadácií. Záujem tých, ktorí sú v nadačnom systéme bohatí, je zostať bohatí. Tí druhí nech zaniknú; košľa vlastnej nadácie je jednoducho bližšia ako kabát ostatných nadácií. Tlak na to, aby tu existovalo málo veľkých nadácií a žiadne malé, je veľmi silný: priamy, nepriamy, formálny, neformálny, jednoducho veľmi silný. Ak nebude existovať dostatočne diverzifikovaný systém nadácií, diverzifikovaný podľa veľkosti, podľa zdrojov, nebude fungovať ani diverzifikácia nadačných činností. Práve tie nadácie, ktoré sú vlásočnicami tvoriacimi základ občianskej spoločnosti, budú mať a majú problémy ako prvé. Druhý problém predstavuje disproporcija medzi činnosťou nadácií a ich sebareprodukciou. Dnes je zvláštnosťou, že vo veľkej väčšine občianskych združení a nadácií je pomer medzi činnosťami a zabezpečením prevádzky taký, že od 70 do 90 % prostriedkov ide na prevádzku a 10 až 30 % na činnosť, hoci by to malo byť naopak.

BRÁZDA: Podľa zákona majú nadácie asi 15 až 20 % limit výdavkov na správu, zvyšok by mal ísť na ich činnosť, grantové programy atď.... Ak sa ne bavíme o nadáciách, ale o iných organizáciách, tam môže byť réžia vyššia. Ťažko povedať, či je to 90 %.

ZAJAC: Nepoznám celkom presné čísla, ale je reálny fakt, že táto proporcia sa mení k horšiemu.

BRÁZDA: To je problém, o ktorom som hovoril. Mnohé organizácie si zvykli na to, že majú k dispozícii finančné zdroje, a hoci dôvod ich existencie, ich agenda zanikla, naďalej vďaka týmto zdrojom prežívajú.

GINDL: V Poľsku ešte v deväťdesiatych rokoch prebehli kontroly, ktoré zistili podobné fakty. PHARE zistilo, že 60 % prostriedkov sa dalo na autá, nábytok, zariadenia kancelárií, diéty atď. a len 35 % išlo na samotnú činnosť.

ZAJAC: Nie je problém vykázať ako činnosti rôzne veci. Keď sa pozrieme na občiansku kampaň pri tohtoročných voľbách, som si istý, že tá disproporcija je obrovská. Keď hovorím, že príliš veľké percento ide na sebareprodukciju, nemyslím tým len príliš veľké prevádzkové náklady na pracovníkov. Nadácie si vymýšľajú také činnosti, ktoré majú iba sebareprodukčný charakter.

GÁL: V predchádzajúcom režime existovali isté alternatívne sociálne siete, spoločenstvá ľudí, kde sa diskutovalo, formovali sa názory iným spôsobom ako v oficiálnej sfére, vytvárala sa alternatívna kultúra. Ich problém však spočíval v tom, že boli úplne izolované, uzavreté pred spoločnosťou. Nemali žiadne výstupy, žiaden vplyv, poloilegálne prevádzkovali svoju činnosť. Mne tu dnes chýba akýsi alternatívny kultúrny diskurz, nezávislé prostredie slobodných ľudí, ktorí by generovali slovníky, hodnoty a hľadiská.

ABRAHÁM: **Možno je to ako s odborními, ktoré mali svoje legitímne poslanie, ale sa spolitizovali. Stali sa povolaním pre ľudí, ktorým je absolútne jedno, čo sa deje s objektom, ktorý majú zastupovať a chrániť. A to sa deje tak u nás ako v celom svete. Možno je podobná situácia aj v treťom sektore. Zároveň tu narážame na korupciu, ktorú sledujeme v celej spoločnosti. Teda dá sa konštatovať, že ani tu nenachádzame veľkú nádej na formovanie občianskej spoločnosti?**

NOVOSÁD: Nebol by som taký pesimistický. Dnes je verejný priestor diferencovaný, členitý a jednoducho nevidno, čo všetko sa deje. Spomeniem ako vedľajší príklad filozofickú literatúru na Slovensku. V rôznych okresných mestách vychádza množstvo filozofických kníh, ktoré sa nikdy nedostanu na pulty kníhkupectiev vo väčších mestách. Dajú sa nájsť jedine v Matici, ktorá ich registruje povinne zo zákona. Jednoducho už nikdy to nebude tak, že všetci budú pre všetkých viditeľní, ako keď to bol jeden priestor, jedna pláň a každý hneď videl z každého miesta, keď sa niekde niečo šuchlo. V každom malom slovenskom mestečku vychádzajú dvoje–troje noviny. Zázrak, ako to tam robia, ale vychádzajú. Existujú rozhlasové stanice, ktoré počuť v okruhu 5–6 kilometrov. Fungujú televízne vysielania. Na Slovensku pôsobia okolo 3000 vydavateľstiev. Keď sa podrobnejšie pozrieme na tieto

fakty, nevidím dôvody na znepokojenie. V Starej Ľubovni bola napr. vydaná knižka o sociológii náboženstva. V Bratislave som ju nezaregistroval, no v Prahe som ju videl vo výklade knižkupectva.

GÁL: To je optimistické konštatovanie. Dúfajme, že títo ľudia nahradia establishment tretieho sektora.

NOVOSÁD: S establishmentom sa nedá nič robiť, ten je všade, na to platí železný zákon oligarchie. Nech urobíš čokoľvek, založíš rómsku osadu, čochvíľa sa v nej vytvorí establishment. Dáš do väzenia 30 ľudí a vytvorí sa medzi nimi hierarchia. Tak prečo nie v treťom sektore? To je skoro ako prírodný zákon. S faktom, že establishment existuje, sa nedá nič robiť. Iné je, do akej miery ho kontroluješ a do akej miery plní funkciu, ktorú má. Ale to je iná otázka.

ABRAHÁM: Ako teda vnímať nadácie, ktoré hovoria o zásadných témach, chcú spraviť niečo pozitívne, ale zároveň tvoria establishment, a teda podliehajú neudhom, ktoré ste spomínali? Akú úlohu vidíte pre tretí sektor v nasledujúcich troch až piatich rokoch?

GÁL: Ťažko povedať. Ak má Václav Bělohradský pravdu, že kvalita demokracie závisí od kvality názorov v hre, potom kvalitná demokracia vyžaduje istú názorotvornú prácu, debaty, triedenie informácií, hľadanie prijateľného kontextu pre isté skúsenosti a fakty. Takúto prácu nemožno prenechať špecializovaným expertom a štátnym úradníkom. To je podľa mňa priestor, kde nadácie môžu spraviť niečo pozitívne pre občiansku spoločnosť.

ZAJAC: To je iba jedna z funkcií tejto sféry, aj to nie primárna. Primárna funkcia občianskej spoločnosti je vytvárať efektívne formy solidarity. Celá táto oblasť je sférou prirodzenej sociálnej solidarity, ktorá nemusí byť financovaná štátom, kde si ľudia navzájom pomáhajú, pretože žijú v jednom prostredí, v jednej komunite, meste, regióne. Funkcia, o ktorej hovoríš, je pomerne exkluzívna, čo ju prirodzene neznehodnocuje. Ja iba konštatujem, že prvotnou funkciou tohto organizmu je solidarita. Na túto funkciu sa nabaluje ďalšia: elementárna ochrana práv a občanov. To, čo napr. robí Hrubala, ktorý pred súdmi bráni obce, komunity. To je veľmi dôležitá funkcia. Ďalšou dôležitou funkciou je určite tá, o ktorej si hovoril. Komunita uspokojuje svoje kultúrne potreby, pestuje miestnu kultúru atď. V tejto oblasti plnia združenia tohto druhu nenahraditeľnú rolu. Jednou z dôležitých funkcií je pomoc pri riešení špecifických problémov, ktoré nikto iný nerieši, vyhýba sa im, alebo ich obchádza či vôbec neevduje:

napr. rómska otázka. Ďalšou je signalizovanie deficitov a mánk spoločnosti. Nikdy to však nie je reprezentatívna funkcia, ktorá je v našej občianskej spoločnosti dnes taká obľúbená. Každý sa chce jednoducho ukazovať s „celebritami“, lebo má potom pocit, že sa sám stáva celebritou. Je to prevrátená pyramída. Činnosti nadácií a občianskych združení by mali mať dobrú základňu a byť viditeľné. Inštitúcie by mali ostať v úzadí. U nás je to úplne naopak. Vo verejnom obraze tvorí občiansku spoločnosť grémium tretieho sektora, teda reprezentanti, ktorí sú zároveň držiteľmi najväčších finančných zdrojov. To vytvára vnútorné pnutie a skôr či neskôr dôjde ku konfliktu o povahu celého prostredia.

NOVOSÁD: Zdieľam tvoje intencie, ale toto je poznámka, ktorá upozorňuje na autonómiu jednotlivých sfér – tak tretieho sektora ako aj politickej sféry. Problémom na Slovensku nie je ani tak skutočnosť, že by neexistoval dostatočný tlak na politiku, ale že v politike samotnej nefungujú sebakorekčné mechanizmy, tlaky vo vnútri politických strán na špičku. Základné organizácie nemajú žiaden vplyv na to, čo sa deje na vyšších poschodiach. Politické strany sa oligarchizujú

GINDL: Povedali ste, že strany sa oligarchizujú, čo je pravda. Túto tendenciu nepozorujeme len v postkomunistickom bloku. Takmer v každom štáte európskej politickej scény silnejú hlasy zvonka, z mimostraníckeho prostredia, že to, čo sa dnes pracovne nazýva partokracia, teda množina strán, ktoré sa oligarchizujú, čoraz menej zastupuje svojich voličov. Zakrnievajú mechanizmy vnútrostraníckej kontroly i možnosti účinnej a transparentnej kontroly partokracie zvonka. Tlak na Západe voči partokracii nevychádza iba z tretieho sektora. Tlak vyplýva z pocitu občana, ktorý má stále menšiu ochotu podieľať sa na voľbách. Prestáva veriť hodnotovej výbave jednotlivých strán, ktorá sa čoraz

Egon Gál

viac prekrýva. Čo ja vidím ako problém a ako potenciú občianskej spoločnosti, ktorej časťou je aj tretí sektor, je vytvoriť protipól proti tendenciám vytvárať populistické návrhy, na ktoré časť spoločnosti skočí. Možno vymôcť zmeny volebného zákona v prospech nezávislých kandidátov, hoci dobre vieme, do akej miery sa práve „nezávislí“ poslanci v Česku stali počas posledných komunálnych volieb trójskymi koňmi konkrétnych strán.

ABRAHÁM: Mali by sme diskutovať aj o intelektuáloch, aká je ich úloha a pozícia. Je to otrepaná téma, popísala sa o nej halda papiera, no skúsme ju znovu otvoriť, pretože je fascinujúce sledovať, ako naši intelektuáli nie sú ochotní a často ani schopní analyzovať či pomenovať problémy, a čo je smutné, ak vstúpia do politiky, nedokážu sa presadiť. Je to veľmi nešťastná pozícia, ktorá, samozrejme, nie je špecifická pre Slovensko. Akým spôsobom môžu alebo by mali zasiahnuť do budúcnosti našej spoločnosti?

GINDL: Na začiatku tejto diskusie si zadal tému: Kto formuje budúcnosť alebo víziu budúcnosti? Naozaj: kto ju formuje? Ak intelektuáli, tak do akej miery? Ak sú súčasťou politických strán, tak ju formujú oni, lebo strany najímajú intelektuálov, ktorí majú reklamné agentúry a sú v tom viac-menej školení a tí im pomáhajú formulovať obsahy. Je tu viacero intelektuálov, ktorí sa výdatne podieľali na formovaní politiky zvnútra politických strán. Ako sa môžu angažovať nestraniční intelektuáli, ktorí sú v naprostej väčšine? Čo ich odrádza od toho, aby sa vôbec podieľali na verejných veciach, od toho, aby si obliekli stranícky kabát, aby sa venovali drobnej straníckej práci a potom zasadli na štyri roky do parlamentnej lavice? Odrádza ich najmä to, že alternatívny názor nie je v straníckom svete žiadaným tovarom. Stranici nemajú radi alternatívny názor ani mimo strán. Naopak: veľmi perfídne organizujú pohon na intelektuálov s vyhraneným názorom, ostrakizujú ich (nesúhlas čo len s jediným krokom americkej politiky je vzápätí odhalený ako antiamerikanizmus), zastrášujú, zhovievavo ich poučujú, ba navrhávajú im, že doba, keď sa intelektuálna, predvídava reflexia skutočnosti oceňovala, je už dávno preč. Človek má dojem, že títo ľudia by boli najradšej, keby intelektuáli niekam zaliiezli, zamkli, alebo si obliekli stranícke tričko a stali sa spevákmi v zbere. Intelektuálna skepsa a nelineárna reflexia skutočnosti sa hodnotí ako sabotáž, ako detinská vzbura nerealizovaných jencov, ktorí hádžu piesok do perfektne fungujúceho súkolia záujmových skupín, strán, ktoré čoraz viac pripomínajú „eseročky“ a podkupnej mediokracie, ktorej úlohou je zahriakovať a manipulovať verejnú mienku.

GÁL: Myslím si, že zvnútra politických strán sa ťažko vytvára hodnotová ponuka pre laickú verejnosť. Politické strany majú svoje záujmy a každý politik – intelektuál aj neintelektuál – je týmito záujmami viazaný. Hodnotovú ponuku by práve mali vytvárať nezávislí intelektuáli v tom Szigetihovom „metapolitickom diskurze“, ktorý v našich médiách absentuje.

ABRAHÁM: To sa mi zdá dosť málo. Medzi vzdelanými ľuďmi cítiť frustráciu zmiešanú s nesmiernym cynizmom, ústiacu často do rezignácie. Akým spôsobom oživiť túto veľkú skupinu? Prečo prenechať všetko politikom, reklamným agentúram a prieskumom verejnej mienky?

GÁL: Na to neexistuje nijaký recept. Pokiaľ budú ľudia frustrovaní a politika ich nezačne zaujímať, bude situácia vyzeráť, ako vyzerá.

ABRAHÁM: Písať však nestačí. Peter Zajac už roky píše veľmi úprimne o najpálčivejších problémoch a pozri sa, aký to má účinok. Medzi vzdelanými ľuďmi je jeden z najnenávidenejších ľudí. To nie je cesta. Priznávam sa, že na to nemám odpoveď.

GÁL: Myslím si, že to malo účinok. Práve vďaka Petrovi sa tu začalo diskutovať o tom, či politika má byť o princípoch alebo o záujmoch.

ABRAHÁM: Nedávno som písal úvodník do *Kritiky*, kde som sa snažil zmapovať intelektuálnu dvojicu Jean-Paul Sartre a Simone de Beauvoir. Prečo tento veľký vizionár, filozof, budovateľ systému vyznieva až naivne v dnešnom svete, kde,

zdá sa, každý kaše na systémy a vízie? A naopak Simone de Beauvoir, ktorá stála v jeho tieni, sa dnes ako kritička spoločenského vedomia žien a starých ľudí dostáva do popredia, hoci za ich života to bolo naopak. Skrátka, dnes filozofi, ľudia veľkých vízií, nemajú šancu osloviť politicky korektný a zároveň cynický svet.

GÁL: Ja si naopak myslím, že vízie sú dôležité. Časť našej biedy je aj v tom, že nám vízie chýbajú.

GINDL: Mnohé z toho, čo Simone de Beauvoir stelesňovala, čo formulovala, dnes rezonuje medzi ľuďmi. Ale nehovor mi, že nerezonuje to, čo hovorí Sartre. Nemám na mysli iba jeho existencializmus, ktorý ostane navždy významnou súčasťou dejín filozofie. Mám na mysli jeho aktivity v šesťdesiatych rokoch. Keď sa zamyslíte nad hodnotami, ktoré tieto roky vygenerovali z opozície voči vtedajšiemu establishmentu, či už to bol nemecký, francúzsky alebo americký, tak zistíte, že súčasný svet si už osvojil mnohé z nich ako plné hodnoty, hoci vtedajší establishment ich odmietal ako rozkladné. Vďaka šesťdesiatym rokom ešte máme akú takú víziu. Bez vízie by sa aj tie zvyšky nádeje v lepšom svete rozplynuli. A bez nádeje by sme stratili všetky zásoby dôvery: dôvery vo vlastný rozum, vlastné sily, vzájomnej dôvery v spoločenstve, vo svete, v ktorom nám prichodí žiť. A dôvera, ako by povedal Egon Gál, je sakramentsky produktívny sociálny kapitál, bez ktorého nie je možný efektívne riešiť problémy a hrozby súčasného sveta.

ABRAHÁM: Ale hodnoty šesťdesiatych rokov sú preč!

GINDL: V šesťdesiatych rokoch urobili občania prvý krok ku globalizácii tým, že prejavili masový záujem o iné kultúry, že sa za nimi vybrali, že ich začali reflektovať ako rovnocenné, bez ohľadu na rasu, náboženstvo, kultúru... Bola to doba individuálneho internacionalizmu, doba hľadania spoločného všelúdskeho menovateľa. Emancipácia menšín, žien, handicapovaných, solidarita a jednota poznania, účasti, dobrovoľnej obete a činu, stratégie a taktiky nenásilného boja proti meštiackym hodnotám, alternatíva proti nim ako program, to všetko vygenerovali šesťdesiate roky. Ja sa skôr spýtam, kto túto energiu a hodnotu šesťdesiatych rokov utlmil, do čoho ju presublimoval... To je téma na jednu veľkú diskusiu. Preto iba povedať, že hodnoty šesťdesiatych rokov napriek rafinovanej diskreditácii našťastie pretrvali a naša civilizácia je aj vďaka nim humánnejšia, demokratickejšia.

ABRAHÁM: Ale vtedy sa aj ukončila debata o univerzálnych hodnotách. Dnes sa už o nich nedá diskutovať.

GÁL: Ale malo by sa. Kde končí diskusia, začína konflikt. Každá diskusia si vyžaduje niečo spoločné, čo je univerzálne a čo sú všetky strany ochotné rešpektovať. Vízia spoločnosti, v ktorej by mohli spolu existovať ľudia s rozličnými záujmami a odlišnými presvedčeniami, by mohla byť veľmi dobrým východiskom pre presadzovanie rôznych záujmov a presvedčení, keby taká vízia existovala.

ABRAHÁM: Keď bude ďalšia generácia znechutená terajšou imanenciou a kontingenciou, možno sa vráti k veľkým víziám, ale dnes je to *passé*.

GINDL: Mladá generácia vidí okolo seba len cynizmus a utilitarizmus. To je ten základný problém. A cynizmus a utilitarizmus ubíja akúkoľvek schopnosť vytvoriť nejakú víziu, a uveriť jej.

GÁL (Novosádovi): Myslíš si, že je potrebné hľadať niečo univerzálne? A druhá otázka: Je potrebné pokúšať sa o formulovanie nejakej vízie?

NOVOSÁD: Univerzálne hodnoty sú nevyhnutnou podmienkou prežitia. Druhá vec je, či univerzálne podmienky budú priamo obsahovo charakterizované tak ako hodnoty kresťanstva alebo európskeho socializmu, alebo či sa definícia hodnôt preniesie viac do procedurálnej dimenzie. Neviem si predstaviť, že by sme si dnes, v takom malom svete, mohli vystačiť s lokálnymi hodnotami. Každá spoločnosť, ktorá chce prežiť, musí mať víziu. Nemyslím, že by bol na Slovensku nedostatok vízie, chýbajú skôr stredné články tej vízie, ochota, sila, schopnosť konkretizovať ju. Máme tu ľudí, ktorí sa deklarujú ako liberáli, ako konzervatívci, ako ľavičiari, ale nie je to konkrétne.

GÁL: Lenže spory medzi nimi nie sú o víziách, ale o záujmoch. Ak je pravda, že svet nebude môcť existovať bez univerzálnych hodnôt, potom každá vízia musí byť pokusom o hľadanie niečoho spoločného.

NOVOSÁD: Formulovanie takejto vízie zatiaľ nebolo potrebné. So samozrejmosťou sa predpokladalo, že liberál, socialista a konzervatívec sa pohybuje v tom istom základnom ideovom priestore. Tým, že presadzujem to svoje, reprodukujem, obnovujem aj základný ideový priestor. Dnes si tým už nie sme istí.

ABRAHÁM Tvrdíš, že existuje niekoľko vízií. Vedel by si mi povedať víziu, s ktorou sa možno identifikovať? Ktorá je zmysluplná?

NOVOSÁD: A ty myslíš, že niekedy existovali takéto vízie?

ABRAHÁM: Určite, vezmi si šesťdesiate roky.

GÁL: Šesťdesiate roky nemali víziu, ľudia vtedy iba vedeli, proti čomu sú.

ABRAHÁM: V každom prípade mali nádej, stupeň idealizmu, že keď sa dajú dokopy, niečo dosiahnu. A ten dnes už neexistuje, nikto sa nechce dávať dokopy a keď sa dajú dokopy, sú to omnoho menšie skupiny.

GÁL: Sme proste odkázaní žiť spolu v tomto malom svete napriek tomu, že sme takí rozmanití, že naše kultúry sú také odlišné. Mali by sme sa pokúšať o takú predstavu sveta, v ktorom sa navzájom nevykynožíme.

GINDL: Vízia by mala byť konkrétna, vecná. Zoberme si víziu na úrovni okresného mesta. Keď predstavitelia mesta zvolajú voličov a opýtajú sa ich: Aká je vaša vízia tohto mesta o desať rokov? Je to konkrétna otázka, absolútne legítimná, ktorú zvolení zástupcovia položia občanovi iba zriedka. Len málo občanov na ňu kvalifikovane odpovie. Alebo iná otázka: Toľko máme reálnych financií. Čo sú z hľadiska vašich vízií priority, na ktoré by tieto peniaze stačili? Takto sformovaná vízia nie je utópiou, dogmou, ktorá budúcnosť zabetónuje. Je to vízia, ktorú možno stále korigovať: na lokálnej, regionálnej, štátnej, kontinentálnej, globálnej úrovni. Bez vízie nie je nádej. Prežívať zo dňa na deň bez vízie budúcnosti je traumatizujúce. Takúto budúcnosť nemôžeš poskytnúť ani voličovi ani nikomu inému.

NOVOSÁD: Je fakt, že sme si zvykli na predstavu, že bude lepšie. Ak hovoríme, že vízie neexistujú, znamená to, že táto predstava stratila samozrejmosť. Dnes si už nikto nie je istý tým, že bude lepšie. Ale pred päťdesiatimi, šesťdesiatimi rokmi, nech sa robilo čokoľvek, bolo to vždy s vedomím, že lepšie bude. Táto istota sa stratila.

ABRAHÁM: Ale keď sa pred päťdesiatimi rokmi hovorilo, že bude lepšie, vždy sa to myslelo univerzálne, nešlo konkrétne napr. o Belgicko alebo Južnú Kóreu. Dnes takéto univerzálne vnímanie neexistuje, v každom prípade na intelektuálnej úrovni.

GÁL: Ja to vidím tak, že by sme sa mali pokúšať predstaviť si lepší svet než je ten, v ktorom žijeme a hľadať prostriedky, ako sa k nemu dopracovať.

GINDL: Ak nás prijmu do Európskej únie, tak sa ako malinký subsystém staneme súčasťou veľkého systému. Tvoja vízia, že na Slovensku to musí všetko prebehnúť, no bude to stáť viac peňazí, nemusí platiť. Tak ako sa to stalo v Portugalsku, stane sa to aj tu. A s menšími nákladmi, ako varuješ. Veľký systém integruje subsystém a ten sa prispôsobí, lebo nebude mať inú voľbu.

ZAJAC: Pokladám to za veľmi nepresvedčivé.

GINDL: Vysvetli mi prečo.

ZAJAC: Lebo rýchlu reformu potrebuje nielen Slovensko, ale aj samotný „veľký systém“ Európskej únie. A čím dlhšie bude trvať, tým horšie. V tom prípade bude vstup do EÚ drahou cestou z blata do kaluže.

GINDL: Portugalci boli na tom v deň, keď ich prijali v mnohých ohľadoch (aj ekonomicky) horšie ako Slovensko.

ZAJAC: Prečo si myslíš, že existuje nejaká nevyhnutnosť, že na Slovensku to pôjde rýchlo? Skôr platí historická skúsenosť, že na Slovensku ide všetko pomaly a nedôsledne. Na Slovensku to pôjde takisto pomaly ako všetko ostatné.

GINDL: O štyri roky budeme v EÚ a potom tlakom EÚ a úsilím tunajších špičiek, jedno kto bude pri

moci, sa pomery vyrovnajú tak, že sa staneme súčasťou toho veľkého, transformujúceho sa organizmu. Tak to bolo v Írsku, vo Fínsku, v Portugalsku, v Grécku, v oveľa väčších krajinách.

ZAJAC: Nerozumiem.

GINDL: Keď väčší systém pohltí malý, nepatrný subsystém, ten subsystém sa automaticky začne prispôsobovať tomuto väčšiemu systému. To je prírodný zákon.

GÁL: Asimiluje sa.

ZAJAC: Asimilovať sa môžeš za päť, ale aj za dvadsať rokov. A okrem toho, čo je to za šťastie, asimilácia?

GINDL: Je to prirodzený chod vecí.

ZAJAC: Ospravedlňujem sa, ale som viac historik ako vizionár, takže mám veľké problémy porozumieť tomu. Moje historické vedomie mi hovorí, že keď Jozef II. chcel robiť v Rakúsku reformy a chcel ich robiť veľmi rýchlo, pod sloganom „všetko má svoj čas“ sa celkom zabrzdiili. U nás sa odkladajú pod sloganom nevyhnutnosti „kompromisu“ či „konsenzu“. Špecifikum Rakúska spočíva v tom, že reformy treba robiť opatrne, obozretne. Štyri päťtiny jozefínskych reforiem sa v podstate zrušili ešte za jeho vlády, odvolal ich ešte pred smrťou. Reformy v Rakúsku síce napokon prebehli, ale veľmi neskoro, neskoršie ako v iných západoeurópskych krajinách a Škandinávii. To je všetko, čo k tomu môžem povedať. Jedným z dôsledkov bolo, že Rakúsko zmeškalo homogenizačný národný proces, ktorý prebehol napr. vo Francúzsku. Pokus homogenizovať Rakúsko v 19. storočí sa skončil rozpadom Rakúsko-Uhorska, lebo o sto rok neskôr išlo o nezmyselný projekt. To, čo môžeš urobiť v čase A, nemôžeš urobiť v čase B. Čas nie je zanedbateľný faktor. Nikde nie je dané, že existuje nejaký automatizmus, ktorý zaručí, že keď sa v krajine A niečo udeje, tak sa to musí udiť aj v krajine B. Nevidím nijaký automatizmus v tom, že Slovensko sa po vstupe do EÚ s neuveriteľnou rýchlosťou zlepši a ani si nemyslím, že vstup do EÚ znamená nejaké automatické zlepšenie. Nevidím žiaden automatický dôvod, prečo by sa Slovensko vstupom do EÚ malo dynamizovať. O tom predsa hovoríš.

GINDL: Hovorím o prispôbení sa.

ZAJAC: Ale prispôbenie sa nie je proces, ktorý môže niečo zdynamizovať.

GINDL: Určite to hneď nepovedie k zvýšeniu kvality života.

ZAJAC: Môžem ti povedať, aké sú nástroje na realizáciu dôchodkovej reformy, reformy verejnej správy, zdravotníctva alebo školstva. No neviem zaručiť, že to samo osebe prinesie fantastický úspech. Je tu ako protipohyb veľká rezistencia prostredia, malá vôľa reformy nielen deklarovať, ale ich aj uskutočniť, malá odvaha ísť do reforiem aj za cenu, že ich úspech bude možno spojený s neúspechom tých, čo ich robia, najmä keď pritom treba ísť proti srsti. Vôľa robiť reformy je v nepriamej úmere s vôľou po moci.

